

**Metodologia badania migracji zagranicznych
w narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań w 2011 roku (NSP 2011)**

I. Wprowadzenie

1. Migracje zagraniczne to jeden z procesów, który od dziesięcioleci współkształtuje rzeczywistość społeczno-ekonomiczną Polski. Jednocześnie skala, dynamika i struktura mobilności mieszkańców Polski oraz skala imigracji czasowych mogą być traktowane jako pochodna zmian w innych obszarach. Spisy ludności i mieszkań są dobrą okazją do zebrania wielu informacji o migracjach zagranicznych, w szczególności o zasobach migracyjnych.
2. W 2011 r., czyli w dziewięć lat od poprzedniego spisu, przeprowadzony został powszechny spis mieszkańców Polski, który – oprócz głównego celu, jakim było ustalenie stanu i struktury ludności – umożliwił m.in. poznanie skali migracji poakcesyjnych, ich kierunków i uwarunkowań. Wychodząc naprzeciw potrzebom i oczekiwaniom formułowanym przez krajowych i międzynarodowych użytkowników danych, Polska uwzględniła w spisie 2011 szereg zagadnień dodatkowych dotyczących migracji. W konsekwencji obszerny zakres pozyskanych informacji pozwala na opracowanie szczegółowej charakterystyki demograficzno-społecznej oraz ekonomicznej migrantów, stając się jednocześnie bogatym źródłem informacji do przygotowania krajowych programów i strategii społecznych, zarówno na poziomie ogólnokrajowym, regionalnym jak i lokalnym.

II. Metodologia spisu ludności i mieszkań – wybrane aspekty

3. W spisie ludności i mieszkań 2011 po raz pierwszy zostało zastosowane nowe podejście organizacyjne i metodologiczne, które zdeterminowało zakres tematyczny spisu i sposób opracowania danych.
4. Polska należała do tych krajów, które zdecydowały się na odejście od metody tradycyjnej na rzecz metody mieszanej – z jednej strony wykorzystującej w maksymalnym stopniu istniejące w Polsce rejestry i systemy informacyjne administracji publicznej jako źródła danych do spisu, z drugiej strony uwzględniającej możliwość zbadania niektórych tematów w dużym badaniu reprezentacyjnym .
5. Spis był pierwszym powszechnym badaniem zrealizowanym wyłącznie przy wykorzystaniu formularzy elektronicznych. Oprócz wywiadów przeprowadzonych przez rachmistrzów spisowych z wykorzystaniem urządzeń typu hand-held (metoda CAPI), w spisie zastosowano dwa dodatkowe kanały zbierania danych: wywiady telefoniczne (metoda CATI) oraz samospis internetowy (CAII).
6. Zastosowane rozwiązania miały przede wszystkim zmniejszyć koszty spisu oraz obciążenie osób objętych spisem, przy jednoczesnym zachowaniu dobrej jakości wyników spisu.

7. Spis został przeprowadzony jako badanie pełne, obejmujące całą ludność Polski i polegające na weryfikacji przez respondentów w samospisie internetowym danych pozyskanych z rejestrów i systemów informacyjnych. Należy podkreślić, że zakres przedmiotowy tego badania był bardzo wąski (podstawowe cechy demograficzne oraz miejsce zamieszkania), co było konsekwencją dostępności danych w systemach administracyjnych.
8. Założeniem NSP 2011 było jednak zebranie szerokiego zakresu danych charakteryzujących społeczeństwo polskie. Z tego względu zastosowano także badanie reprezentacyjne, przeprowadzone na bardzo dużej próbie obejmującej ok. 20% mieszkań w skali kraju. W ramach badania reprezentacyjnego pozyskano obszerny pod względem przedmiotowym zakres informacji w oparciu o tzw. formularz długi, zawierający ponad 100 pytań w obrębie 10 obszarów tematycznych.
9. Badanie reprezentacyjne było przeprowadzone wyłącznie w gospodarstwach domowych. Dodatkowo przeprowadzono uzupełniające badania (z wąskim zakresem informacyjnym), obejmujące osoby przebywające w obiektach zbiorowego zakwaterowania oraz osoby bezdomne.
10. Informacje pozyskane z badania pełnego (na podstawie administracyjnych źródeł danych) oraz badania reprezentacyjnego zostały zintegrowane i ujęte w jednej bazie. Wyniki badania reprezentacyjnego zostały uogólnione na całą populację. Jako populację referencyjną wykorzystano strukturę ludności według płci i wieku ustaloną w badaniu pełnym.

III. Metodologia badania migracji zagranicznych w NSP 2011

11. Przy ustaleniu zakresu badania migracji zagranicznych kierowano się przede wszystkim wypełnieniem zobowiązań wynikających ze stosownych aktów prawnych Unii Europejskiej¹, rekomendacji międzynarodowych² oraz krajowych ustaw określających zakres informacyjny oraz formę spisu. Uwzględniono również potrzeby krajowe, w szczególności zawarte w krajowych strategiach oraz programach rozwoju regionalnego.
12. Istotne było również uzyskanie w 2011 r. informacji o tych zagadnieniach, które objęte były spisem w 2002 r. Zachowanie kontynuacji jest bowiem niezbędne dla prowadzenia analiz porównawczych.
13. Wobec znacznego wzrostu liczby wyjazdów za granicę na pobyt czasowy po 2004 r. tj. po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej istniało duże zapotrzebowanie na badanie tego aspektu migracji. Z tego m.in. względu, zagadnienie migracji zagranicznych badano znacznie szerzej niż w 2002 r. Moduł poświęcony temu obszarowi zawarty w badaniu reprezentacyjnym zawierał poza tematami obowiązkowymi tzw. „core topice”, szereg

¹ Rozporządzenie (WE) Parlamentu Europejskiego i Rady Nr 763/2008 z dnia 9 lipca 2008 r. w sprawie spisów powszechnych ludności i mieszkań (Dz. U. UE. L. z dnia 13.08.2008 r. Nr 218).

² Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing, United Nations, Geneva, 2006.

zagadnień dodatkowych, w szczególności dotyczących imigracji i emigracji na pobyt czasowy (dość rzadko badanych w spisach ludności) oraz przyczyn migracji, które pełnią kluczową rolę dla zrozumienia fenomenu migracji. W polskim spisie przyczyny migracji były badane niezależnie dla każdej formy mobilności tj. emigracji, imigracji i powrotów z zagranicy. Podjęcie tego tematu w NSP 2011 wychodziło naprzeciw oczekiwaniom sformułowanym w dokumencie strategicznym dotyczącym polityki migracyjnej Polski.

14. W ramach „core topics” badano w polskim spisie kraj urodzenia, kraj obywatelstwa i fakt przebywania kiedykolwiek za granicą. Spis zawierał również pytania o rok przybycia do miejscowości i poprzednie miejsce zamieszkania, co pozwoliło z kolei na ustalenie miejsca zamieszkania osoby na rok przed spisem.
15. Kraj urodzenia rozumiano w spisie, jako kraj (w aktualnych granicach państwa), na terenie którego znajdowało się miejsce urodzenia osoby. Jeśli chodzi o kraj obywatelstwa, to ze względu na fakt, że w rejestrach jest zapisywane zwykle tylko jedno obywatelstwo, temat ten rozszerzono w badaniu reprezentacyjnym, gdzie istniała możliwość zadeklarowania trzech obywatelstw.
16. W ramach zagadnień nieobowiązkowych ujętych w rekomendacjach jako „non-core topics” badano, czy osoba jest obywatelem polskim od urodzenia oraz kraj urodzenia rodziców.
17. Badanie dotyczące przebywania kiedykolwiek za granicą pozwoliło m.in. wyodrębnić osoby, które po co najmniej rocznym pobycie na emigracji powróciły do Polski. Ze względu na duże zapotrzebowanie na informacje dotyczące powrotów, osoby te odpowiadały na kilka dodatkowych pytań. Pytano je o kraj przebywania, liczbę lat przebywania za granicą, rok powrotu, zawód wykonywany przed wyjazdem (o ile pracowały przed wyjazdem z Polski), czy pracowały za granicą i jeśli pracowały, czy praca, którą wykonywały była zgodna z ich kwalifikacjami. Badanie to pozwoliło na określenie skali powrotów oraz analizę sytuacji emigrantów na zagranicznym rynku pracy, a także na polskim rynku pracy po powrocie z zagranicy.
18. Jak już wspomniano, dodatkowo – ze względu na duże zapotrzebowanie na informacje o emigracji i imigracji na pobyt czasowy – podjęto w spisie również próbę zbadania tego typu migracji, przy czym badano zarówno migracje krótkookresowe (na okres od 3 do 12 miesięcy) jak i długookresowe (na okres 12 miesięcy lub dłuższy).
19. Terminu „imigracja na pobyt czasowy” używa się w polskiej statystyce w przypadkach, kiedy osoba przybyła z zagranicy, ale nie uzyskała prawa pobytu stałego w Polsce, czyli możliwości zameldowania się na stałe; zakłada się wtedy, że jest to pobyt czasowy. Należy zaznaczyć, że według dotychczas stosowanej w Polsce definicji, ludność Polski obejmuje wyłącznie osoby zameldowane w Polsce na pobyt stały. W związku z tym, do momentu zameldowania się imigranta na pobyt stały w Polsce nie jest on wliczany do ludności Polski. Mimo to osoby te przebywają na terytorium Polski i istnieje potrzeba wiedzy o liczbie i cechach demograficzno-społecznych tej grupy ludności. Podobnie terminu „emigracja na pobyt czasowy” używa się wówczas, gdy osoba przebywa za

granicą zachowując jednocześnie stałe zameldowanie w Polsce – istnieje zatem domniemanie, że wyjazd ten nie jest definitywny (od momentu wymeldowania z pobytu stałego w Polsce w związku z wyjazdem na stałe za granicę osoba nie jest już zaliczana do ludności Polski). Znajomość zasobów migracyjnych będących efektem migracji czasowych jest niezbędna przy ustalaniu liczby ludności rezydującej, której definicja opiera się na kryterium przebywania lub zamiaru przebywania w kraju przez co najmniej 12 m-cy.

20. Największą trudność w NSP 2011 sprawiło badanie emigracji. Złożoność tego badania polegała przede wszystkim na zapewnieniu kompletności danych. Należy podkreślić, że informacje o **emigrantach przebywających czasowo za granicą** zostały pozyskane od członków gospodarstwa domowego pozostałych w kraju lub innych osób, które mogły udzielić tego typu informacji, a w niektórych przypadkach od osób wynajmujących mieszkanie emigranta lub od sąsiadów – zwłaszcza wtedy, gdy w mieszkaniu w trakcie spisu nie przebywała żadna osoba (wszyscy mieszkańcy przebywali za granicą). W konsekwencji dla poszczególnych grup emigrantów pozyskano różny zakres informacji.
21. Najwięcej informacji zebrano o emigrantach, których mieszkańcy wylosowanych mieszkań uznali za członków swoich gospodarstw i odpowiedzieli na wszystkie pytania formularza spisowego dotyczące tych osób.
22. Z kolei o osobach, o których w wylosowanych mieszkaniach powiedziano, że nie mieszkają – przebywają za granicą, pozyskano z założenia jedynie informację o płci, wieku, miejscu zamieszkania przed wyjazdem, kraju przebywania i okresie nieobecności (do 1 roku, rok lub dłużej). Dodatkowo, z rejestrów pozyskano dla nich informacje o stanie cywilnym prawnym, kraju urodzenia i obywatelstwa³.
23. Najmniej informacji zebrano o emigrantach zameldowanych w tych mieszkaniach, które w czasie spisu były zamknięte i rachmistrz uzyskał informację, że wszyscy mieszkańcy przebywają za granicą. Dla tych osób nie pozyskano informacji o kraju przebywania, ani o okresie nieobecności, uznano ich jednakże za emigrantów.
24. Ze względu na znaczenie informacji o kraju przebywania, dla prawie 1/3 emigrantów, dla których jej nie pozyskano zastosowano imputację. Wykorzystano w tym celu dane o strukturze krajów przebywania osób, dla których tę informację uzyskano. Przy imputacji krajów uwzględniano regionalne zróżnicowanie uzyskanych struktur.
25. Należy zaznaczyć, że zarejestrowane emigracje czasowe (wyjazd czasowy zgłoszony w gminie) stanowiły tylko niewielki odsetek wszystkich emigracji, o których pozyskano informacje w czasie spisu. Podobny wskaźnik odnotowano w 2002 r. Wielkość tego wskaźnika oznacza, że rejestry administracyjne nie mogą być wprawdzie traktowane jako bezpośrednie źródło danych o emigracji, jednakże analiza pochodzących z nich danych pozwala śledzić trend i kierunki emigracji. Nie uzyskano też wysokiego zwrotu

³ Wskazówki metodologiczne dla rachmistrzów pozwalały wybrać taki skrócony sposób spisania dla osoby, która nie mieszkała pod danym adresem i nie zamierzała pod ten adres powrócić lub w przypadku, gdy mieszkańcy nie byli w stanie odpowiedzieć na pytania z formularza spisowego dotyczące tej osoby.

z badania przeprowadzonego w drodze samospisu. Dlatego dane o liczbie i strukturze emigrantów opracowano przede wszystkim na podstawie uogólnionych wyników badania reprezentacyjnego.

26. Formularz do badania reprezentacyjnego zawierał również liczne pytania dotyczące imigrantów przebywających czasowo w Polsce. Pytania te dotyczyły okresu przebywania, roku przybycia do Polski (dla imigrantów długookresowych), kraju poprzedniego zamieszkania, przyczyn przyjazdu do Polski, stopnia znajomości języka polskiego, liczby posiadanych obywatelstw, planów wyjazdu z Polski oraz – jeśli osoby te pracowały w Polsce – zgodności wykonywanej pracy z wykształceniem. Poza tym imigranci odpowiadali na pytania dotyczące wszystkich osób, czyli pytania o stan cywilny, poziom wykształcenia, status na rynku pracy, źródło utrzymania itp.
27. Dane dotyczące imigrantów przebywających czasowo w Polsce uzyskano poprzez połączenie danych o imigrantach przebywających w obiektach zbiorowego zakwaterowania z pełnego badania osób przebywających w tych obiektach oraz uogólnionych danych pochodzących z badania reprezentacyjnego prowadzonego w gospodarstwach domowych. O imigrantach przebywających w obiektach zbiorowego zakwaterowania zebrano jedynie podstawowe dane – osoby te nie odpowiadały na pytania zawarte w „długim” formularzu spisowym, zatem nie zebrano dla nich informacji o stanie cywilnym (jeśli takiej informacji nie było w źródłach administracyjnych), wykształceniu, przyczynach przyjazdu do Polski, znajomości języka polskiego, statusu na rynku pracy itp. i jest to źródłem wielu braków danych występujących w charakterystyce ogółu imigrantów.
28. Braki informacji o kraju poprzedniego zamieszkania (zwłaszcza dla osób przebywających w obiektach zbiorowego zakwaterowania) – jako bardzo istotny element charakterystyki migrantów – zostały wyeliminowane poprzez imputację, z wykorzystaniem struktur ustalonych wśród imigrantów o znanym kraju pochodzenia i z uwzględnieniem zróżnicowania tych struktur zaobserwowanych w poszczególnych województwach.
29. W aneksie zaprezentowane zostały wybrane dane z zakresu migracji, opracowane na podstawie wyników badania reprezentacyjnego, po ich uogólnieniu z wykorzystaniem populacji referencyjnej z badania pełnego. Istotną częścią tych statystyk są wskaźniki precyzji. Umożliwiają one użytkownikom tablic wynikowych właściwą ocenę danych. Przyjęto, że prezentowane wskaźniki precyzji będą zdefiniowane jako względne błędy standardowe wyrażone w procentach⁴. Wyniki badania reprezentacyjnego upowszechniane przy poziomie ufności 0,95 – ze wskaźnikiem precyzji przekraczającym

⁴ Wskaźnik CV można wykorzystywać do wyznaczania przedziału ufności, który z określonym prawdopodobieństwem (tzw. poziomem ufności, np. 95%) pokrywa prawdziwą wartość estymowanego parametru. Na przykład dla poziomu ufności 95% granice takiego przedziału mają postać:

$\hat{Y} \pm 1,96 * \hat{Y} * CV / 100$. Jeżeli oszacowana liczba wynosiła 30492, a wskaźnik precyzji dla tej cechy wynosił CV=2,11%, to wyznaczając granice przedziału ufności można stwierdzić, że z prawdopodobieństwem 0,95 przedział wartości pomiędzy 29231-31753 obejmuje prawdziwą liczbę takich osób.

10% (CV) – powinny być interpretowane z dużą ostrożnością, zaś powyżej 20% – upowszechniane tylko w postaci zagregowanej.

IV. Plusy i minusy podejścia mix mode w NSP 2011 w kontekście badania migracji

30. Wielość źródeł danych wykorzystanych w polskim spisie w 2011 r. stworzyło wiele możliwości pozyskiwania danych, ale jednocześnie przysporzyło problemów, które należało rozwiązać w celu właściwego połączenia danych z poszczególnych źródeł.
31. W badaniu reprezentacyjnym zgromadzono duży zakres informacji związanych z migracjami, uzyskano szeroką charakterystykę migrantów przy zmniejszonym, w stosunku do tradycyjnego spisu, koszcie badania.
32. Źródła administracyjne pozwoliły uzupełnić część brakujących danych, których nie zebrano w drodze wywiadu, a których poprawność nie budziła żadnych wątpliwości – np. wiek, płeć, kraj urodzenia, kraj obywatelstwa. Dzięki numerowi PESEL (personal identification number), który był podstawowym identyfikatorem znajdującym się w operacie spisowym, jak i w poszczególnych rejestrach można było pobrać brakującą informację np. o kraju urodzenia w przypadku osoby nieobecnej w momencie spisu. Należy zaznaczyć, że jeśli w jakimś rejestrze również występował brak tej informacji, poszukiwano jej w kolejnym – aż do pozytywnego zwykle skutku.
33. W wyniku takich działań w 2011 r. braki informacji o kraju urodzenia i obywatelstwa były niewielkie, (stanowiły odpowiednio 0,04% i 0,02%), czyli znacznie mniej niż w poprzednim spisie (w 2002 r.) przeprowadzanym metodą tradycyjną. Braki danych o kraju urodzenia i obywatelstwa, których nie udało się uzupełnić dotyczą w znacznej mierze osób bezdomnych.
34. Przy opracowaniu wyników – ze względu na różny zakres informacji o poszczególnych grupach emigrantów – dużym wyzwaniem okazał się sposób prezentacji danych dotyczących charakterystyki demograficzno-społecznej ogółu emigrantów. Grupa emigrantów, dla których uzyskano pełne informacje ze wszystkich źródeł stanowiła ok. 18%) ogółu emigrantów przebywających za granicą powyżej 3 miesięcy. Podobne problemy wystąpiły w przypadku imigrantów, ponieważ – jak zaznaczono wcześniej – dla osób przebywających w obiektach zbiorowego zakwaterowania uzyskano jedynie podstawowe informacje.
35. Analiza danych o imigracji wskazuje na znaczne jej niedoszacowanie. Po raz kolejny (imigracja była badana również w spisie 2002 r. i innych badaniach) nie udało się objąć badaniem wszystkich cudzoziemców przebywających w Polsce czasowo. W zasadzie zebrano jedynie dane o imigrantach zameldowanych w Polsce na pobyt czasowy. Osoby, które przebywają na terenie Polski, ale okres ważności ich pozwolenia na pobyt wygasł lub przebywają w wynajmowanych mieszkaniach bez zameldowania unikają badań statystycznych i tym samym istnieje problem z oszacowaniem liczebności tej grupy osób. W internetowym badaniu pełnym wzięli udział tylko nieliczni imigranci. Wynikało to być może ze zbyt słabej popularyzacji spisu wśród imigrantów, niedostatecznego podkreślenia faktu, że spisowi podlegają wszystkie osoby

przebywające na terytorium Polski, a nie tylko obywatele polscy. Należy zaznaczyć, że liczba cudzoziemców mających prawo stałego pobytu w Polsce (zaliczanych do stanów ludności Polski) została oszacowana prawidłowo. Ważną kwestią, która może znacznie utrudniać skuteczne dotarcie do imigrantów, zwłaszcza cudzoziemców jest bariera językowa. Warto przypomnieć, że formularz do badania reprezentacyjnego zawierał około 100 pytań, a liczne z nich wymagały obszernych wyjaśnień i komentarzy. Zrozumienie pytań i poprawne udzielenie odpowiedzi wymagało znajomości języka polskiego na co najmniej dobrym poziomie. Alternatywnym rozwiązaniem był jedynie formularz w języku angielskim. W kolejnej rundzie spisów z pewnością konieczne będzie rozważenie tłumaczenia formularzy na inne języki.

36. Prowadzenie badania dwutorowo – na podstawie rejestrów i badania reprezentacyjnego – zwłaszcza w przypadku emigracji – pozwoliło ocenić na ile rejestry odzwierciedlają rzeczywisty obraz skali migracji. Spis 2011 był okazją do lepszego poznania zawartości i jakości istniejących w Polsce źródeł administracyjnych. W czasie jego przygotowania, przeprowadzania i opracowania wyników zebrano bogate doświadczenia w zakresie łączenia danych pochodzących z różnych źródeł, oraz ograniczeń, utrudniających korzystanie z nich. Doświadczenia te z pewnością pozwolą w przyszłości doskonalić badanie migracji w spisie i poza nim.
37. Wyniki spisu ludności w zakresie migracji zagranicznych pozwoliły na aktualizację informacji o stanie i strukturze zasobów emigracyjnych, które stanowią podstawę do opracowywania szacunków liczby mieszkańców Polski przebywających czasowo za granicą według krajów docelowej emigracji w latach popispisowych. Należy wspomnieć, że prowadzone począwszy od 2006 r. wspomniane szacunki są jednym z elementów polskiego systemu badań migracji zagranicznych.